

Два века од рођења Петра Другог Петровића Његоша

СВЕВРЕМЕНИ ВЛА

Пише Крсман МИЛОШЕВИЋ

После смрти владике Петра Првог (1830), Раде Томов је са 17 година постао владика и „управитељ” (владар) Црне Горе. Од тих, младићких дана почиње трновит и знаменит пут црногорског владара, који је од самог почетка више радио на унапређењу државне управе него цркве.

Осветљавајући значај Његоша и његовог свевременог дела за националну културу и духовно самопрепознавање у овом тешком и неизвесном времену, српски народ га доживљава као једну од репрезентативних фигура своје националне идентификације и културног обрасца. У највећој мери Његошева књижевност издигла се изнад уметности и постала и значајан део српске историје, као симбол народног живота, његовог стремљења ка Богу, слободи, правди и другим универзалним вредностима. „Он је најјачи и најдубљи дух међу свим српским писцима”, писао је Јован Скерлић 1914. године. „Ни до данашњег дана нема цело Српство два Његоша”, писала је Исидора Секулић 1951. године. „Ломео је племенске баријере, обичаје и мњења која су затварала прилазе развоју обе српске државе”, говорио је Леовац 1993. године.

Племенска организација нахија

Процес изградње самосталне црногорске државе одвијао се под вођством двојице великих и угледних владика, Петра Првог и Петра Другог Петровића Његоша. Дакако, требало је неколико дугих и тешких деценија да се изграде основе модерне државне управе. Настала на каменитој полупустињи, Црна Гора није имала природних услова да развије модерно друштво, које се у сталном превирању и не-

прекидним борбама тек ослобађало турске власти. Полет из времена ратних сукоба са француском војском у Боки которској и Далмацији полако је нестајао после 1815. године. Идеје о стварању једне српске државе, заједно са Београдским пашалуком, или пак о успостављању Славеносербског царства „ужих граница”, остале су само могућности.

Баш онако како је у међународном погледу Црна Гора била непризната држава, „одметнути део Турског царства”, тако је и њено аутохтоно становништво насељавало веома шаролика подручја на којима је, већином, живео српски и албански народ, па главна препрека чвршћем националном јединству и заокружењу територије није био само формални назив „Црна Гора и Брда”, већ и жилава борба племена за аутономију. Њихов број се често мењао, али у свим пописима из тог времена помиње се око 30 мање или више самосталних племена. Нема тог истраживача који је могао да установи бар приближан број мештана „Црне Горе и Брда”. У првој половини 19. века тај се број кретао између 53 хиљаде становника на ужем црногорском подручју (1812) и 120 хиљада на ширем (1846). Владика Петар Први је 1820. године тврдио да их има око 80 хиљада. Око 12 хиљада породица живело је у 39 племена, на чијем су челу били главари, односно кнезови. Године 1846. процењивано је да „Црну Гору и Брда” чини 240 села, подељених на осам нахија.

Због оскудице у обрадивом земљишту, становништво је од својих производа могло да живи тек осам месеци у го-

ДАР И ВЛАДИКА

дини. Да није било великог исељавања, понајвише у Србију, новчане помоћи из Русије и оробљавања суседних турских поседа, ситуација би била још драматичнија. Након обуставе рата са Французима, помоћ Русије (1.000 рубаља годишње) је прекинута, све до промене на царском трону 1825. године. Покушаји Русије да 1804. Црну Гору „преоријентисе под аустријско покровитељство“, изазвали су њено политичко и друштвено назадовање, чему, ипак, главни извор није била оскудица, већ неспособност народа да боље искористи оно што има. Многи домаћи и страни хроничари оног времена били су скоро јединствени у оцени да брђанима „сабља више доноси него мотика“.

У Црној Гори тада није било развијених градова. Цетиње, које се сматрало једином вароши, имало је један манастир, управну зграду („Сионица“) и девет кућа покривених сламом. После Другог српског устанка, 1815. године, народ се све више исељавао у Србију, где им је кнез Милош давао извесне олакшице. Године 1822. владика Петар Први писао је кнезу Милошу да је „бједни народ принуђен од велике глади и тјесноте разсијати се куда који може“. Глад и заразне болести били су честа појава. Када је 1822. године „страшна суша на ову страну опалила све“, владика је морао да смирује закрвљена племена како би се некако издржало до наредне жетве.

Традиционална кућа у Његушима

Два века од рођења Петра Другог Петровића Његоша

Осим врло ограничене производње цигле и барута, није било значајније развијеног занатства. Један руски „политички емисар“ је 1838. године подигао радионицу за производњу барута. Вук је писао да „занатске услуге врше малобројни и ретко присутни Цигани“. Када је маршал Огист Мармон, француски гувернер илирских провинција, писао о догађајима у Дубровнику и Црној Гори, у „Мемоарима“ је забележио да у Црној Гори „уопште нема путева“. На предлог да их Французи изграде, Црногорци су одговорили, „да су им они које имају добри“ (В. Караџић). Иначе, поред жита, узгајано је и основно поврће. До 1835. нису знали за патлиџан, карфиол, келерабу... Главно прометно средство био је брдски коњ.

Почетком 19. века, један француски писац је забележио да се „Црногорци хране највише варивом, млеком и качамаком лети, а зелењем и сухим месом зими. Они који су ближе језеру или рекама једу и рибу, а од пре неколико година свуда се за храну употребљава и кромпир, који овде зову картофуле. Сејању кромпира научио их је владика, кад се 1786. вратио из Русије“. И заиста, кромпир је најпре посејан у башти цетињског манастира. Показао се као незаменљив лек против умирања од глади и епидемија.

Развој националне свести

Вук је 1837. године писао да је „Црна Гора у Европи једино друштво људско, у коме нема никаква правитељства у правом смислу“. Поред владике, који је и црквени и световни владар, нека сведочанства указују да су постојале и „наследне старешине“ разних племена: девет сердара, 15 војвода, кнежеви, по три барјактара у племену. Функције су већином биле наследне, а преносиле су се са оца на сина. Са својим „затвореним животом“ који се, до појаве двојице владика, уређивао неписаним законима обичајног права, свако се од тих племена сматрало „државом за себе“. Јачањем угледа владике и једног заједничког суда, који је на основу нових законских прописа решавао традиционалне проблеме до тада неприкосновеног закона крвне освете, створени су услови за стварање нове модерније државе.

У време владавине Петра Првог вера и углед владара су више од закона доприносили поштовању државе. Када суд није успевао да помири завађена племена, чинио је то владика. Обично би се на пољу где се две стране сукобљавају владика спустио на колена између њих и „уздигнутих руку према небу, завапио за миром“. Како није имао других средстава, једино је клетва „у три пута и триста пута“ имала извесно дејство. Насиље је представљало другоразредну меру. Принцип по којем је водио државу, могао се свести на ово: „Моли се Богу и држи се Русије“. Тај је аманет примио и његов наследник Петар Други, у нешто продуховљенијем и рафиниранијем виду: „Од кокошке до главе ко украде или насилнице учини у ћесареву земљу, нек се мушкетта. Чувајте се злијех Турака и ш њима гледајте да у миру

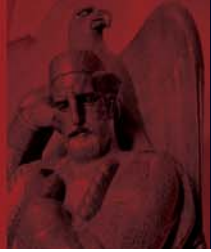
будете. Не дајте да вас нико таре. Држите се Русије, и слушајте цара русскога и биће вам свако добро“.

Владање клетвом и моралним угледом постало је део обичајног права, без којег Црна Гора у условима сталне борбе за живот и слободу не би опстала. Народ Црне Горе и Брда, заједно са владиком Петром Првим, борећи се на живот и смрт, победио је (1796) страшног и силовитог противника Махмут-пашу Бушатлију, заклетог непријатеља Црногораца. Најпре су га победили у бици на Мартинићима, а потом на Крусима, где су му одсекли главу. Према оценама владике Петра Првог, ту су прославили „име, јунаштво и слободу“ и учинили да се спомињу у „историји, то јест у књигама штампаним... да сви европејски народи за њих знају“.

Петра Првог је његов наследник прогласио „светим“, када је открио да се после четири године у гробу тело није распало. Последње завештање истакнутог духовника, светитеља и владара Петра Првог, канонизованог као Свети Петар Цетињски, садржано је у тестаменту, издиктираном секретару Симеону Милутиновичу 18. октобра 1830. године. Свом народу је оставио у аманет да га „с миром у тишини и љубави општеној кротко“ упојају и ожале, „да не би ни крвник крвнику тадер проговорио ни горке рије-

У Његошевом маузолеју

чи". У завештању владика тражи и опроштај од свог народа ако их је нечим повредио. „Молим свакога Црногорца и Брђанина малог и великога, којему сам што сагријешо или какву жалост учинио, да ми свако опрости, од свега срца и душе, и тако ја опраштам свакојега малог и великога, који ми је гођ што сагријешо, просто да је од мене свакому задовјек и на страшни Божји Суд о другому Христу Богу пришествију”.

КЛЕТВА

Поред молитве за опроштај, Петар Први је у самртном часу бацио и анатему на све који не верују у његове последње речи и препоруке, или на онога који „не би све то послушао... Исто тако, да Бог даде и ономе који би вас од вјерности к благочестивој и христољубивој Русији одлучити поискао и свакојему, ако би се који од вас Црногораца и Брђанах нашао да помисли одступити од покровитељства и наде на јединородну и јединовјерну нашу Русију, да Бог да јаки те од њега живога месо отпадало и свако добро временито и вјечно одступило”.

У делу аманета који се односи на наследника пише: „А ја на моје мјесто насљедником и управитељем од свега мојега, народскога и црквенога чиним и остављам синовца мојега Рада Томова, у којег се надам да ће бити човјек од посла и од разума, колико је преблаги Отац Небесни благословио подарити, и којег Богу и Цару нашему и свему народу црногорском и брдском на вијеки препоручавам свијем срцем и свом душом”. Народна библиотека Србије је до овог вредног документа дошла куповином 1959. године.

Стварање државе

Петар Други Петровић Његош родио се у Његушима 13. новембра 1813. године. Његов отац Томо био је брат тадашњег митрополита Петра Првог, четвртог митрополита из те познате породице. Раде Томов (Његошево световно име) дошао је на Цетиње, у манастир, после стричеве одлуке да га наследи. Ту је научио да чита и пише, а онда је 1825. у школи једног калуђера крај Херцег Новог стекао основна црквена знања. Када се после две године вратио на Цетиње, за учитеља је добио Симу Милутиновића Сарајлију (1791–1847), тадашњег секретара владике Петра Првог, знаменитог српског писца и песника, претечу српских романтичара.

Шта га је научио тај славни српски песник, за кога је Вук рекао да је „пошкропљен лудом водицом”, Стерија да је „чедо магновенија”, а Његош да му је „много дужан”, дознаће се много касније. Данас нема велике дилеме да Сарајлија будућег црногорског духовног и световног владара није „систематски учио”, али је, ипак, на најбољи начин подстаккао младог Рада да самостално мисли, развио у њега смисао за велике поетске идеје и први му, на специфичан начин, приближио људе, јунаке који, како је касније писао Његош, „прелазе са бојних пољана у весело царство поезије”.

После смрти владике Петра Првог (1830) Раде Томов је са 17 година постао владика и „управитељ” (владар) Црне Горе. Разуме се, због опште неверице да деца могу да „владају црквом”, Његош је, од самог почетка, више радио на унапређењу државне управе него цркве. Од тих, младићких дана почиње трновит и знаменит пут црногорског владара. Тешко, али врло одлучно, најпре је укинуо институцију гувернадурства (метачка установа сувладарства). Последњи гувернадур Вуко Радоњић био је и раније „пољубан” на том положају, а онда је у једном сукобу с Аустријом „направио омашку” и ставио се на њену страну. Врло брзо је смењен са тог положаја, а 1832. и протеран из Црне Горе, па је црногорски владика постао и неформални световни владар у земљи.

Његош је установио Сенат црногорски и брдски као извршну власт, коју је чинило 12 сенатора из најугледнијих породица, већином нахијских и племенских главара. За свој рад сенатори су плаћани 40 талира, а нешто касније 120 талира годишње („плата и хлеб”). Постоји претпоставка да је

Два века од рођења Петра Другог Петровића Његоша

та важна установа створена на основу једне фалсификоване руске поруке. Сенат је био и суд и прва државна институција, чији је главни задатак био да „усаглашава односе између завађених племена“. У пракси, била је то нека врста „државне владе“.

Чувени „Закони отачаства“, по којима су деловале све државне установе, били су нека врста кривичних законика. Цела „управа“ била је концентрисана у једном месту и подређена владици, који је за своје потребе и смештај Сената на Цетињу изградио нову резиденцију (Биљарда). Настојао је да оформи државну управу која ће успешније бранити земљу, ослободити још неослобођене крајеве, увести Црну Гору у савез српских држава и у „коло“ културних народа Европе.

Но, време државне управе и стварања јединствене државе још је било далеко. На том путу стајао је не само недостатак потребних финансијских средстава, већ и опасна племенска аутономија. Свако племе имало је свог наследног кнеза, или једно лице са другим називом, које је власт добијало по рођењу. Све док Његошев наследник није успео да „сатре у крви те наследне функције“, световна власт у Црној Гори није била заокружена.

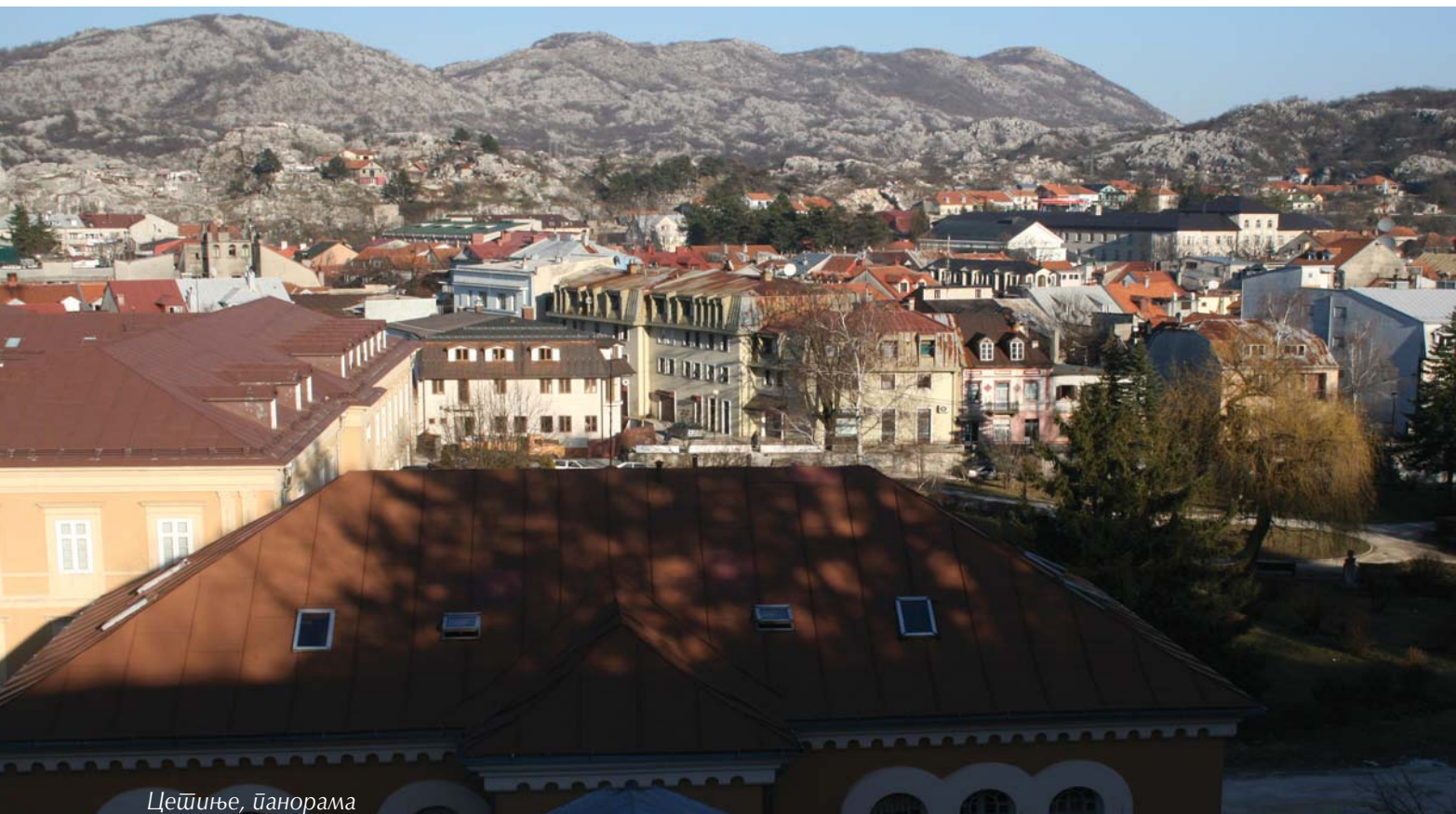
Од самог почетка своје владавине Његош је настојао да оствари пуно стварно и формално признање Црне Горе у њеним историјским границама. Било је то веома тешко. Његова држава била је зависна од три тадашње велике силе. Русија је била њена заштитница, велика узданица, некад

мајка, а некад маћеха. Аустрија је била моћни сусед, више нужно зло него добро. Иако не више тако моћна, Турска је још увек била опасна, стари и заклето непријатељ, тежак комшија који је полагао „право суверена“. Тешко је и замислити какве је све муке и проблеме имао тај амбициозни, племенити и мудри владар у остваривању самосталности државе којом је владао.

ПОЧЕЦИ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ

После Сената Његош је створио и једну мању стајаћу војску (Гвардију), претежно полицијску и судску установу, са задатком да проводи државне одлуке. У почетку је имала само 156 људи, а касније 388. Они су обилазили племена и смиривали неспоразуме. Из угледних главарских породица „регрутовано“ је осам младића, „перјаника“, који су имали плату од 20 талира годишње.

Већ 1837. године владика је у сваком племену наименовао по једног капетана, као јединог представника државне управе. У почетку их је било само 12, а представљали су и власт и суд. Организовао је и прве, у суштини народне судове, а онда увео и почетне порезе, како би финансијски ојачао државу. Године 1834. на Цетињу је основао штампарију и отворио прву школу. Све то је за многе Црногорце било ново, чудно и невиђено.

Цетиње, панорама

Јачање ауторитета цркве и државе

Уместо Митрополије српске цркве у Сремским Карловцима од 1833. године црногорског владике је устоличавао Синод руске православне цркве, где је главну реч водио руски цар. Иако су се испрва прибојавали Његошеве младости, у руском Синоду су се тешили „примерима из ранијих времена“ и благонаклоно гледали у новог црногорског владара. Није прошло много времена, а руске владике су увиделе своју грешку. Црква је у Његошево време била прилично запуштена. Године 1846. имала је десет манастира, 25 калуђера и 230 (а према неким изворима тек 200) свештеника. Углавном су то били слабо образовани сеоски свештеници, имамског профила, попут оних на суседном турском подручју. Хроничари на више места помињу да уместо „звоњења звона, службу божију понегде отвара пуцање из пушака“, уз примедбу да је „Богу свеједно“. Било звон или пушка, „само нека Бог чује да га и Црногорци призивљу“. После Његошеве смрти, руски Синод је цркву поверио „вештијем лицу“.

У унутрашњој политици под Његошевом руком знатно је ојачао ауторитет и државе и владара. Уместо да као црквени поглавар руку уздигнутих према небу клечи и проклиње, он је завађена племена понекад „смиривао“ вешалима и убиствима, средствима којима су се ретко служили његови претходници. Тим чином је опомињао и оне који су хтели да оду под скут скадарског паше. Када је 1837. године на смрт осудио неког сеоског старешину, један аустријски сведок тог догађаја је проценио да је тиме „заувек обезбедио успех даљих реформи, јер се та страшна вест брзо пронела од уста до уста по целој земљи, па од тог времена дрхти Црногорац када чује реч суд“ (М. Екмечић). Свакако, тиме је знатно повећан и ауторитет Црне Горе у целом окружењу, где процес исламизације није био потпуно окончан. У Васојевићима су постојале верски мешане породице: „отац клања, мајка се крсти, а син се чуди“. Иако је био „надконфесионално религиозан“, Његош је за православну цркву на Балкану далеко заслужији него што се обично сматра.

Непрестани сукоби са Турском

Сукоби са Турском испунили су целу хронику Његошеве спољне политике. У већини случајева, реч је о неуспешном ратовању за признавање самосталности Црне Горе. Истина, понекад се ратовало и због глади, односно пљачке турских поседа, али и крвне освете. У сваком случају, најчешћи повод за избијање сукоба био је отпор прихватању турског поретка. Углавном се радило о сукобима око граничних области и препадима ускока („јајоши“) на суседна села под турском влашћу.

Године 1835. Његош је покушао трајније да ослободи Жабљак, али је доживео неуспех. Већ наредне године морао је да стишава и немире у Црној Гори, јер су га његови

противници оптужили код Руса како „ненаменски користи њихову новчану помоћ“. Да би се оправдао, Његош је преко Беча отпутовао у Русију, где је, после дужег чекања, све до поруке руског дубровачког конзула Јеремије Гагића цару да су „оптужбе неосноване“, ипак примљен у Петрограду. Средином 1837. вратио се на Цетиње са увећаном новчаном помоћи руске владе и цара. На том путовању Његош је оставио повољан утисак на руске и аустријске државнике и политичаре. У Бечу је упознао Вука Караџића и Стефана Стратимировића, као и неке друге познате Србе.

Преговори о смиривању сукоба са херцеговачким великодостојником Али-пашом Ризванбеговићем били су варљиве среће. Средином 1836. један локални обрачун претворио се у крвопролиће већих размера, када је херцеговачки паша с војском од 15.000 људи покушао да реши питање пограничне области око Грахова (под влашћу војводе Јакова Ђаковића), које су турске власти сматрале својом територијом, обавезујући га на плаћање наметнутих пореза. У исто време, Граховљани су настојали да се ослободе тих

Два века од рођења Петра Другог Петровића Његоша

обавеза и добију црногорске слободе. Уз посредовање босанског везира, 1838. године, склопљен је уговор о миру, чиме су сукоби накратко окончани.

Када је дробњачки главар Новица Церовић убио гатачког муселима Смаил-агу Ченгића, кога су, после црногорског пораза у бици на Грахову, 1836. године, осуђивали за насиља и називали „страх и трепет Херцеговине“, ратовање у пограничним подручјима је настављено. Тек је 24. септембра 1842. у Дубровнику закључен споразум „између независиме области Црне Горе и пашалука херцеговачкога“. Краткотрајно „братимљење“ поменутог паше и владике Његоша није обуставило ратовање, па је њихов споразум морао да се потврди уговором у Котору 9. новембра 1843. године. Ништа бољи нису били ни односи са скадарским пашом. Након једног већег окршаја 1843. године Турци су

заузели два острвца у Скадарском језеру, Врањину и Лесендро. Његош је настојао да реши спор дипломатским путем, па је 1844. године путовао у Беч како би потражио аустријску и руску помоћ у жељи да врати два поменута острва. Због покушаја да преписком са руским и аустријским дипломатама врати острва у Скадарском језеру, настала је пословица „изгорје ка владика за Лесендром“.

У утврђивању трајнијих и чвршћих граница према Турској и Аустрији, Његош је само донекле успео. После борбе на Космачу (1838) извршено је разграничење Црне Горе са Аустријом, али готово свуда на штету Црне Горе. Том приликом предао је Аустрији манастире Маине и Станојевиће и нешто земљишта према Котору.

У честој и обимној преписци с многим државницима, писцима и другим утицајним људима свог времена, Његош

је показивао да је реалиста који не занемарује стратешке циљеве, рационалиста који не искључује ирационалне силе и државник који храбро именује ствари и појаве правим именом. Мудар, али одлучан био је и у односима с Турцима. Док је са херцеговским везиром Али-пашом Сточевићем успевао да успостави извесну сарадњу, са скадарским везиром Осман-пашом Скопљаком Његош је непрекидно водио безуспешну борбу. Подсећајући га на његове претке, Србе, он му је писао о српском косовском завету, о човештву и нечовештву, да је с „нељудима присиљен да се нељудски понаша, јер иначе (другачије) не би могао све да би хтио“.

Сами себи непријатељи

Спољна политика црногорских владара увек је била одређена напорима за признањем њене независности. Ипак, то

није била главна невоља. Опаснија је била унутрашња нестабилност и слабост државе која није могла да устали своје институције. Све је остајало на констатацији владике Петра Првог, изречене у његовој посланици „Црногорцима и Брђанима“: „Ви сте од свакога цара и краља вољни и слободни, да ви нитко не заповиједа, но нијесте један од другог. Ви слободу своју не познајете, Ви не имате вишијех злотворах од самијех себе и вама нитко ништа не чини без ваше зађевице“. Црногорско друштво тада још није било ослобођено традиционалних авантуриста, који су покушавали да преким путем заседу на мали „царски престо“. Мудри Његош лек за општи напредак видео је само у просвећивању народа. Од 1834. до 1842. отворио је шест школа.

Чврсто верујући да ће Срби и Хрвати у Аустрији у време револуционарних збивања 1848. године извојевати слободу, а не да ће, како се убрзо догодило, само послужити интересима бечког двора, Његош је најпре нудио помоћ бану Јелачићу, а онда наговарао Србију да заједно ослободе Босну и Херцеговину од турског јарма. Али, тадашње држање руске владе и победа европске „реакције“ паралисали су његову активност.

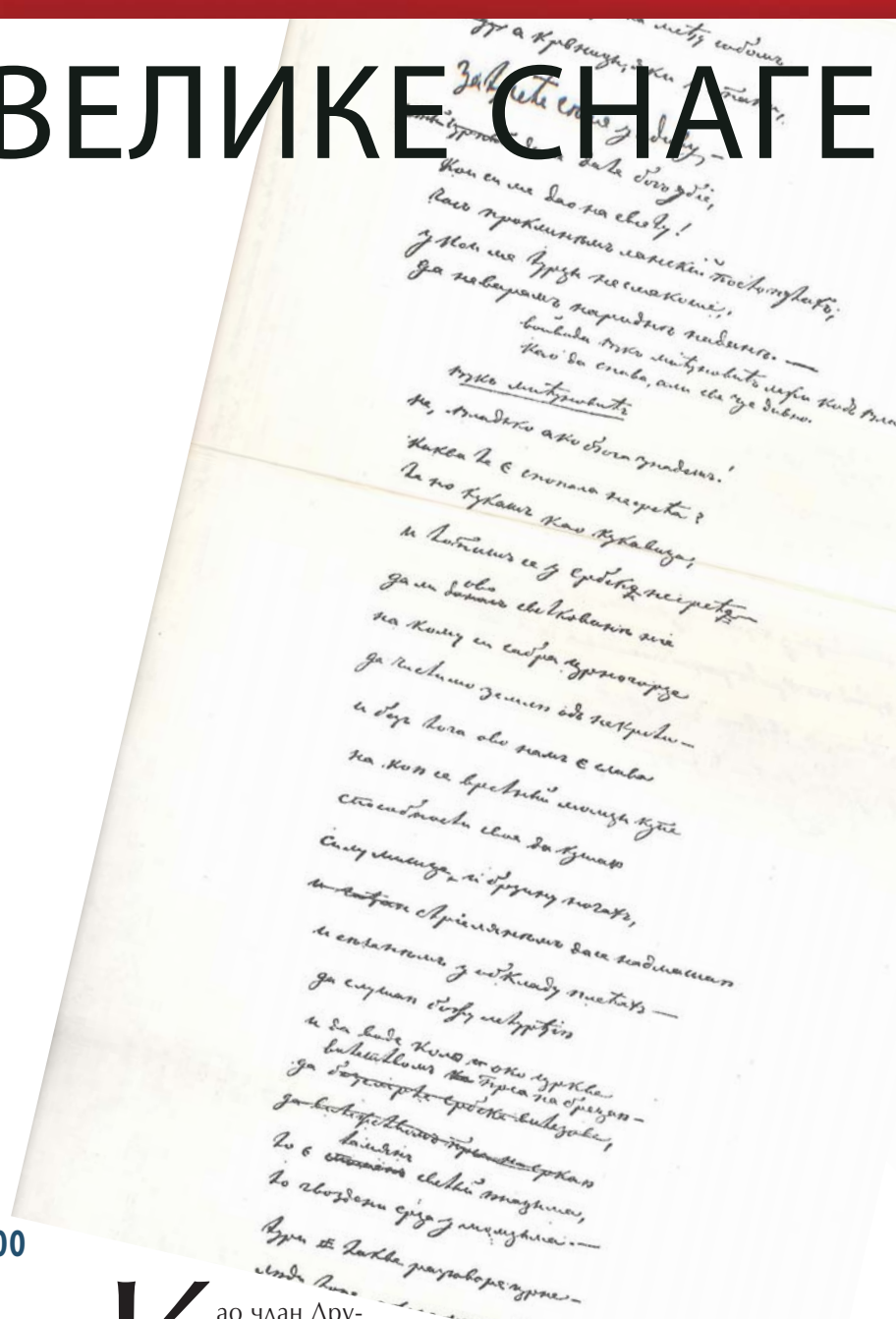
Посматрано у целини, стварање црногорске државе и победа писаних закона над обичајним правом део су историјског процеса ослобођења српског народа из окова Турског царства. ■

ПЕСНИК ВЕЛИКЕ СНАГЕ

У свом кратком животу Његош је написао 12 књига, али су о његовом стваралаштву други написали близу 200 публикација. Највише тумачења и осврта у библиографији односи се на његова три најважнија дела: „Горски вијенац“, „Луча микрокозма“ и „Лажни цар Шћепан Мали“. Матица српска у Новом Саду, наша најстарија институција науке и културе, брижљиво чува све што је Његош икада написао и све што су други написали о њему. Та институција има и најбогатију збирку првих примерака Његошевих књига, њихове преводе на 18 језика и богату библиографију од око 17.000 јединица.

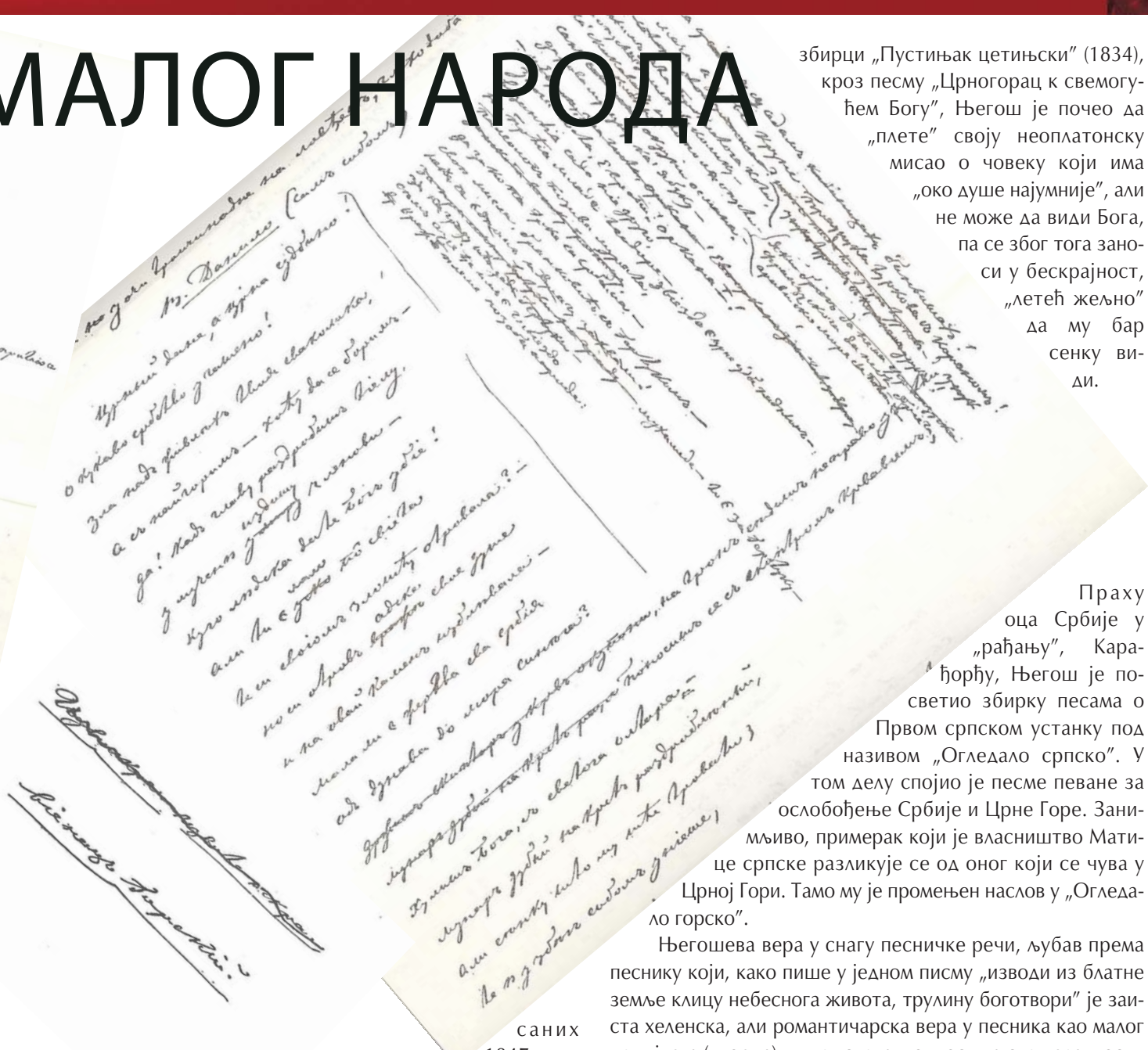
Као члан Друштва свесрпске словесности, претходнице САНУ, Његош се 1845. учланио у Матицу српску. Ту је штампао прве две збирке песама (1834). Занимљиво је да је први текст о Његошу објављен у Матицином листу „Летопис“ (1833). Аутор текста Лукијан Мушички (1777–1837), најученији Србин тог времена и чувени поета, свој осврт о славном црногорском песнику насловио је са „Пустињак цетињски“. Његош се и касније на њега ослањао називајући га „геније наше расе“.

У мањим епским песмама Његош се показао као владар једне мале државе, вођа народа који се бори против мрског непријатеља. Приказао је трагично херојство свог народа у сталној борби с Турцима. Почев од првих песама из 1834. године, преко „Свободијаде“ писане 1835. (штампана 1854), па све до „Куле Ђуришића“ и „Чардака Алексића“, пи-

МАЛОГ НАРОДА

збирци „Пустињак цетињски“ (1834), кроз песму „Црногорац к свемогућем Богу“, Његош је почео да „плете“ своју неоплатонску мисао о човеку који има „око душе најумније“, али не може да види Бога, па се због тога заноси у бескрајност, „летећ жељно“ да му бар сенку види.

Праху оца Србије у „рађању“, Карађорђу, Његош је посветио збирку песама о Првом српском устанку под називом „Огледало српско“. У том делу спојио је песме певане за ослобођење Србије и Црне Горе. Занимљиво, примерак који је власништво Матице српске разликује се од оног који се чува у Црној Гори. Тамо му је промењен наслов у „Огледало горско“.

саних 1847. године, Његош је певао у стилу народног српског песништва. Неке лирске песме писао је без жеље да себе истакне. Таква је песма „Плач или жалосни спомен“ (1844), дирљива елегична у стилу интимног надгробног говора и епитафа. Песма „Три дана у Тријесту“ (1844) духовито говори о његовим симпатијама за грациозне даме, а песма „Парис и Хелена“ или „Ноћ скупља вијека“ (1845) је „хеленски еротична песма у којој је Емпедоклова визија љубави изведена романтичарским поетским језиком“.

Многи књижевни критичари сматрају да су најуспешније Његошеве рефлексивне песме, где је „удружио осећања са размишљањем“. У тим песмама он је слободније и потпуније изражавао свој идеализован поглед на свет. У

Његошева вера у снагу песничке речи, љубав према песнику који, како пише у једном писму „изводи из блатне земље клицу небеснога живота, трулину боготвори“ је заиста хеленска, али романтичарска вера у песника као малог демијурга (творца) вишег света у односу на свет реалности и „трпије“. Дакако, Његош је песник и те муке, трпљења, борбе у знаку „нека буде што бити не може“, песник великих епско-лирских визија космоса, земаљских видика и људских питања, песник сугестивне дијалектике и синтеза тих древних и вечитих супротности.

Иако целокупно Његошево књижевно дело привлачи и дуго ће привлачити истраживаче, највише пажње заслужује његов „Горски вијенац“. Та монументална поема је у пишевом рукопису сачувана до 1528. стиха, док је остатак рукописа (1291 стих) и до данас остао непознат широј научној јавности. Сем тога, познати и непотпуни рукопис „Горског вијенца“ не чини ауторов коначни текст, спремљен за штампу, већ основни текст у који је уносио неке измене и исправке.

Свакако најбоље и најпопуларније Његошево дело је, како сам песник каже, „историческо собитије при свршет-

Манастир у Цетињу

ку 18. века”, које говори о томе како је владика Данило (1670–1735), родоначелник црногорске династије Петровића – Његоша, по преузимању световне и духовне власти припремио и спровео истрагу потурица и кренуо да, корак по корак, ослобађа земљу. Карађорђе Петровић (1762–1817) је рушио турску власт у Србији и започео модерну историју српских земаља ван Црне Горе, а владика Данило је „пркосећи Турцима”, чак и по цену крвавог погрома, унапредио јединство црногорских племена. Његов углед у Црној Гори био је велики, а стварна власт мала, због самовоље племена и њихових међусобних зађевица. За његово доба успостављене су прве везе Црне Горе са Русијом. Поносни Његош, који је после преузимања власти од свог стрица, владике Петра Првог, морао да настави ратовање с Турцима, желео је кроз уметничко дело да изрази епско-драмску визију своје земље тога времена. За њега, то је била земља Срба у којој се могла чути и реч о слободи, држава која се стварала у непрекидној борби с Турцима.

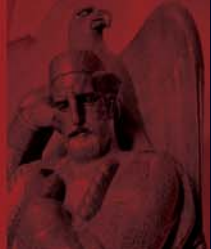
Бесмртност жртве за слободу

У „Горском вијенцу” непрекидно провејава идеја о бесмртности жртава палих у борби за слободу. Снажно је испољен утицај народне традиције, код Црногораца тада готово једине уметничке и филозофске традиције. То је првенствено хроника у десетерцу, у којој блиставо казивање о херојским догађајима и јунацима даје парадигме (узоре) и идеале. Сем тога, то је гномички исказана мисао која обухвата дуготрајно народно искуство, па тако постаје „крилата мисао” која одолева променама. Његош је своје приповедање и мишљење „преобразио” на уметнички непоновљив начин. Веома умешно створио је драмску напетост из-

међу ликова који су сагласни у главном циљу да се мора „рашчистити с потурицама”. Велика тензија између Црногораца и омражених Турака прерасла је у тежак беседнички агон (надметање речима). На једној страни Турци безрезервно верују у принципе своје исламске и државне традиције и законе силе, а наспрот њима Црногорци верују у успех у борби против те силе, српску херојску и етичку традицију, своје обичаје и схватања. Кроз све то провлачи се нит Даниловог вапаја и мука да усклади вољу главара и своју идеју. А онда, док очекује вести о истрази, стари и искусни игуман Стефан, својом мишљу и духом мудро „допуњава” владика Данила и друге да „хармонизују неслагања”.

Иако млад, Његош је добро осећао и познавао хераклитовске супротности (све се састоји у бивствовању, догађању и делатности) и балканска (посебно српска) дуалистичка искуства. Врло успешно је хармонизовао и синтетизовао овоземаљко време и људску судбину, паганско (многобожачко) време и хришћанско осећање судбине. Данилову потресну дилему између ослушкивања лелека у свету и у својој земљи и – одлуке „нека буде што бити не може”, игуман Стефан, кога иначе побожно слушају и остали, битно надопуњује и чак мења спознајом о „нужности страдања и борбе” ради одбране умних и егзистенцијалних вредности, ради народних светиња и части, ради великих спомена што их песма даје. У том смислу, Његош актуелизује балканску, старохеленску мудрост и српску традицију, усмеравајући то ка апотеози (величању) српске духовности. Песник то постиже својим поетским језиком у ритму стиха.

„Горски вијенац” има облик драме, јер ликови у њему говоре у облицима драмског дијалога и монолога, коло говори и пева као да је антички хор, а не само наше српско коло. Ипак, то није драма. Ово „историческо собитије” је оригинално лирско-епско „претварање” античких дијалога, посебна драматизована поетска хроника мишљења, „где поетски снажно доминирају епско-лирске партије појединих личности и хора” (С. Леовац). То је његошевско преображење Есхилове лирско-епске трагедије и хеленског филозофског дијалога, уз прихватање неких тековина европског романтичарског наслеђа, које је било доступно и блиско Његошу. Он је, попут Пушкина, синтетизовао извесна књижевна искуства како би целовитије обухватио „човекове судбине и судбине народа”. Својеврсном синтезом старобалканске и европске културе и српског народног и уметничког предања, Његош је својим делом прихваћен у свим

српским крајевима, а „Горски вијенац“ у извесном смислу постао национална Библија. Али, он није само то, већ и високо уметничко дело које поетски открива дубље корене националних и уопште људских питања.

Различите стране живота

Поред дубоке мисаоности, јасно усмерене идејности и свеобухватности живота, кроз дело су „провучени“ и сви облици свакодневног живота: обичаји, навике, празноверице, снови и слутње, а онда и карактеристична збивања: погранични сукоби, убијање на веру, отмице жена, скупштине, заклетве. Ту су и жене, од трагичне сестре Батрићеве и нежне снахе Милоњића, до безимене бабе. Животу је прилазио са разних страна, па отуда и мноштво узвишених сцена, језивих, трагичних, дирљивих, ведрих и комичних догађања.

„Горски вијенац“ својим обликом и дикцијом подсећа на грчку трагедију. Штампан је у години веома значајној за српски језик. Уз Његошев славни спев, у Бечу су тада објављени: Вуков превод „Новог завета“, збирка песама Бранка Радичевића и „Рат за српски језик и правопис“ Ђуре Даничића (1825–1882), највећег српског филолога, великог поштоваоца Вуковог дела и једног од највећих радника на проучавању српског језика. С обзиром на значај ових књига, 1847. година сматра се годином победе нових идеја о реформи српског језика, писма и књижевности.

Његош је у дванаестерцу испевао поему „Мисао“ (1844). Као највиша људска особеност и творевина, „мисао има против себе мисао“. Дубоко свестан релативности (условљености) свега, у песми „Тројица вас насамо...“ (1844) био је ироничан према поети, филозофу и астроному, који нису узимали у обзир неумољиву реалност. Сматрао је да права, аутентична мисао, усклађује космолошке и егзистенцијалне, идеалне и реалне проблеме. Ова поема у извесном смислу представља увод у „Лучу микрокозму“ (1845).

„Луча микрокозма“ је метафизички (натчулни) спев, јединствен у српској књижевности. Његош је идеју о генези људског пада из стања чистог духа и анђела у стање човека који пати епски развио у причу о сукобу Бога и Сатане, о Сатаниној побуну и његовом паду. Само је „искра остала у човеку“, једина светлост у том људском свету телесности и заборава, трулости и мрака. Само мисао може да наслутити „прву славу“, прву и праву егзистенцију. Његошева оригиналност није у идејама о преегзистенцији, које су раније дали Платон, неоплатоничари, Ориген, већ је песничког карактера, кроз остварење приче, посебно у лирско-рефлексивном опису човека и његовог духа.

Окосница приче указује на Сатанину побуну против Бога, али говори и о човековом понашању у „Сатаниној војсци“, због чега је „бачен на земљу“ да испашта казну у „забраву и привиђењима“. Предмет спева није ни мистерија душе као код Дантеа, ни преображај приче унутар библијског оквира као код Милтона. Његош је инспирисан балканским искуствима и својим визијама библијске приче и филозофских ту-

мачења људске егзистенције. Због тога његове песничке идеје о Богу и Сатани и свему другом што је предмет спева, преображавају старе догматичне идеје. Сатана је повремено лик великог људског духовног интегритета, а не само оличење зла. Он је у Његошевом делу велики противник Богу и духом, а не само силом. Кажњени људи живе на земљи ипак с мишљу – „искром“, која је оно најбоље и највредније у њима, која их повезује с вишим сферама духа, и преко њих са Богом. На барокни и романтичарски начин приказане су борбе војски Бога и Сатане. Поетски доминирају медитативни стихови о тужном сазнању човекове беде и несреће, о „жедном тумарању“ кроз мрак, кроз сан и заборав, кроз привиђења до смрти. Ту су и стихови о нади у бесмртност чисте душе у „пољима блаженим“, о вери „у творењем освештаном храму“ на земљи и у васиони.

Лажни цар у Црној Гори

Његошево дело „Лажни цар Шћепан Мали“ (1851), „историческо збитије осамнајестога вијека“, настало је, како је сам песник записао, после испитивања архивске грађе у Млецима 1847. године, с намером да у драмском облику прикаже Шћепанову „чудноватост“ и „важност догађајах“ у којима је учествовао овај „лажа и скитница“. За разлику од „Горског Вијенца“, „Лажни цар Шћепан Мали“ садржи мало лирских и рефлексивних, а више драмских елемената. Радња је усмерена на одређене ликове, посебно на „случај“ скитнице и мистификатора Шћепана, настојећи да осветли оне који су тог лажног руског цара признали и оне који то нису. То је драма о сукобима међу самим Црногорцима, мањине коју представљају паметни, смели и поносни игуман Теодосије и владика Сава, и већине коју чине сви остали главари и народ као маса, као хор. У исто време, то је драма о Црногорцима који су се пред опасношћу ујединили и Турцима који су с великом силом кренули да ухвате и убију самозваног руског цара и „умире“ Црногорце. У четвртном

Трсџ око 1880. године

Надгробна плоча у Његошевом маузолеју

„дејствију“ Црногорци по сазнању да је Шћепан лажов и скитница, пружају „отпор“ руској делегацији и књазу Долгорукову, бранећи Шћепана ради одржавања и подизања народне самосвести и уједињености. „Шћепан Мали“ је драма ироније „случаја“ који прераста у малу „повесну судбину“ борбе за слободу, опијености слободом и народношћу. То је на занимљив дијалошки начин изведена драма о беседничким двобојима људи разних табора, драма која показује и типске и карактерне црте личности. У беседничком двобоју између турског беглербега и игумана Теодосија, игуман говори о својој земљи и њеним људима: „Ако није мјеста за живљење / а оно је мјесто за причање... / из кога ће наша покољења / вјечну силу душевну сисати“.

У стварности, Шћепан Мали је самозвани цар и управљач Црне Горе (1767–1773). Он је вешт човек, који се према неким тврдњама презивао Раичевић. Искористио је популарност Русије у Црној Гори, тадашњи степен оствареног јединства црногорских племена и тежњу народа да уништи племенску анархију. Знајући за погибију руског цара Петра Трећег, кога је уклонила његова жена Катарина Друга, самозванец непознатог порекла, који се ниоткуда појавио у Боки као народни лекар, протурио је вест да је управо он руски цар Петар Трећи. У јесен 1767. скупштина црногорских главара у Чеклићима признала је Шћепана за „руског цара“ и довела га на власт. Покушај владике Саве да „разобличи Шћепана као самозванца“ није успео.

Делатност црногорског самозванца имала је одјека и код суседних племена у Албанији, Херцеговини и Боки, а вест о Шћепановом „крунисању“ стигла је и до Русије и

Француске. Млечани су се плашили Шћепановог утицаја на њихове православне поданике у Приморју, па је млетачки Сенат одлучио да га отрује. Војно је интервенисала и Турска 1768. године. Пошто се Шћепан слабо снашао у борби, Црногорци су претрпели пораз, а у међувремену је и Катарина Друга у Црну Гору послала кнеза Долгоруког да „разобличи“ самозваног цара и позове Црногорце у рат против Турске. Долгоруки је Шћепана најпре затворио, али га је убрзо, видевши да ужива велики углед у народу, ослободио из затвора. После одласка Долгоруког, Шћепанов углед је нагло опао, па га је, потплаћен од Турака, 1773. године убио слуга. Његош је о њему написао дело с поруком: „Свак је рођен да по једном умре, част и брука живе довијека“.

Последња путовања, болест и смрт

На несрећу, већ 1849. отпочела је Његошева тешка борба с туберкулозом. Током наредне две године највише је боравио у Италији, где је, за време лечења и одмора, често мислио о Црној Гори и њеној судбини у везама са другим народима. Лепоте Италије, културни и уметнички споменици из минулих епоха, оставили су дубок траг у његовом духу.

Трст је први европски град који је Његош детаљно упознао. У њему је, дуже или краће, путујући у Беч, Петроград и Италију, боравио петнаестак пута. Та слободна лука, космополитски центар северног Јадрана, град претежно италијанске културе, имао је посебан значај у Његошевом животу и делу. У њему су га сви срдачно дочекивали, како ау-

стријски званичници (Трст је тада био под влашћу Аустрије), тако и људи из бројне јужнословенске колоније. Сем неких занимљивих детаља из Његошевог личног живота и писничког рада, за Трст су везани и други важни догађаји. Наиме, највећи део највреднијих написа његових савременика, како за живота, тако и након смрти, настао је или објављен баш у том граду. Ту, на „раскрсници“ Његошевих путева, почели су и први преводи његових стихова на италијански језик.

Већ тешко болестан, Његош се 12. јуна 1850. године поново упутио у Трст, где је, по препоруци лекара, намеравао да се лечи. На путу за Италију, у Дубровнику је руском конзулу Јеремији Гагићу оставио написани тестамент. Из Трста је већ сутрадан продужио за Падову, где се, због погоршања болести, уместо два месеца, задржао само двадесетак дана. У допису „Србским новинама“, упућеном из Трста на дан када је Његош отпутовао, писало је да је „слаба надежда да ће црногорски Владика оздравити“.

По повратку из Италије (јула 1850) писао је Јеремији Гагићу: „Ево мене опет у Црној Гори. Не допуштише ми лекари италијански и тријестински ни да бање чиним, ни да воде пијем, а велика запара италијанска веома ме бјеше ослабила, тако да не могах готово на ноге стати. Ја пожелих за некоје вријеме повратити се у своје отечество. Многи ме о томе совјетоваше да се у родни климат повратим, да се ако штогод опоравим и док се вријеме мало олади, па снова пођем у Италију. Ја узмем совјет од најбољи лекара чим ћу се у то вријеме ја овдје видати. Ја сам сада доста слаб, али се надам, ако Бог да, скороме побољшању здравља“.

На свом последњем путовању по свету, тражећи лек опаккој болести, Његош је на путу за Беч у новембру 1850.

поново прошао кроз Трст, баш као и у повратку, путујући преко Венеције у Напуљ, средином децембра исте године. Боравећи у Трсту тих неколико дана, поводом посете свом пријатељу, трговцу Спиридону Гопчевићу, испевао је песму „Пировање“, која је објављена у новосадској „Даници“ (1863).

Надајући се да ће блага медитеранска клима повољно деловати на његову „грудну болест“, Његош је зиму и део пролећа 1851. провео у Напуљу. Тамо се сreo са српским писцем Љубомиром Ненадовићем (1826–1895), сином проте Матеје, човеком широког европског образовања, који је од умног Доситеја прихватио култ науке, разума и памети, а од романтизма веру у људски прогрес. У својим чувеним „Писмима из Италије“ описао је низ појединости из времена боравка Његоша у Напуљу и другим италијанским градовима. Са Ненадовићем Његош је обишао средњу Италију, од Рима и Чивитавекје, преко Ливорна и Пизе, до Фиренце, где су се растали.

Из Фиренце, владика је преко Ђенове, Торина, Милана и Венеције 16. маја 1851. стигао у Трст. После неколико дана, због узнемирујућих вести које су му стигле из Црне Горе, упутио се у Беч да одатле затражи руску помоћ и прегледа се код доктора Јозефа Шкоде. Шкода му је казао „праву истину“ о болести и саветовао га да до краја јула остане у летовалишту Хицинг у близини Беча. На повратку у Црну Гору Његош се у Трсту последњи пут задржао до 18. августа, а онда кренуо у отаџбину. Живео је још само два месеца. Умро је на Цетињу 31. октобра 1851. године. Тршћански Срби одржали су му опело у цркви Светог Спиридона.

Његошева последња жеља била је да буде сахрањен у капели на Ловћену, што је и учињено. Од 1974. године, на месту његове заветне капеле на Језерском врху, на висини од 1660 метара, налази се Његошев маузолеј, урађен по пројекту вајара Ивана Мештровића. У капели је смештена Његошева монументална седећа фигура, са отвореном књигом на коленима. У подземној крипти, у мермерном саркофагу, сахрањени су Његошеви посмртни остаци. Митрополит Амфилохије је, поводом 200. годишњице његовог рођења, затражио да се обнови црква Светог Петра Цетињског на Ловћену.

Поводом Његошеве смрти, тршћанска штампа је много писала о творцу „Горског вијенца“ и Црној Гори. Сем уобичајеног описа Црне Горе као „природне тврђаве“, осврта на црногорску историју и начин живота Црногораца, опширно је приказан Његошев државнички и просветитељски рад. Наведено је да је владика у Црној Гори „основао школе у којима ђаци уче да пишу и читају на националном језику, и на ћириличном и на латинском писму“ („Diavoletto“). У написима је истицано да упркос „општем поштовању које је уживао“, Црногорци напредују „спорим корацима“, највише због „наслеђене гордости народа и његове несклоности свему новоме“. Владика није успео да „искорени убиства због крвне освете без обзира на ауторитет и старање“. Чувена Његошева штампарија је само годину дана надживела свог доносиоца. Године 1852. оловна слова претопљена су у муницију. ■

Два века од рођења Петра Другог Петровића Његоша

